

İMÂM MÂTÜRİDÎ' (V.333/ NİN “USÛL-I FIKH”A DAİR GÖRÜŞLERİ

YA DA

“MEÂHİZÜ’Ş-ŞERÂİ” İ YENİDEN KURMAYA ÇALIŞMAK

Dr. Ali Pekcan

Özet

Matürîdî, İslâm kültürüne dair kaleme alınmış bütün kaynak ve literatürlerde Sünnî kelam anlayışının iki büyük temsilcisinden biri olduğunun vurgulandığını görmekteyiz. Onun Kelam ilmine dair söylediklerinin yanı sıra aynı zamanda büyük bir İslâm fakîhi ve usûlcüsü olduğunu belirtmemiz gerekir.

Onun Kelamcılık yönünün daha popüler olması sebebiyle usûl-ı fikh'a dair neler söylediğinin tesbiti amacıyla onun hem kendisinin hem de ondan sonraki erken dönemde kaleme alınan eserleri gözden geçirdik. Kelama dair eserlerinde de son derece önemli oranda usûl bahislerine büyük bir incelik ve titizlikle değindiğini belirledik.

Matürîdî'nin usûl'e dair görüşlerini gözden geçirdiğimizde, klasik Hanefî fikhî ekolünün Maveraünnehir bölgesi usûlcülerine ait temel usûlî görüşlerinin yanı sıra, kendisine özgü görüşleri de bulunmaktadır. Bu husus, onun usûl'de liberal düşünceye sahip bir bilgin olduğunun en açık göstergesi sayılabilir.

IDEAS OF İMAM MATURİDÎ IN THE METHOD OF FİQH

Abstract

All of the literature Which have been drawn up about Islamic culture says That İmam Maturidi was one of the biggest representative in Sünnite Islamic theology. Besides his studying in Islamic Theology , He was grand Islamic scholar and methodolog in fiqh.

Because of his popularity in Islamic theology We researched his Works and scholars' Works Which was drawn up in the early age in Islamic thought to establis his ideas in fiqh methodolgy. We determined That He had mentioned mathers of fiqh methodology fastidiously in his Works in Islamic theology.

When we researched his ideas about fiqh methodology We determined That İmam Mâtürîdî had originial thoughts abuoet the metodology of fiqh besides his thinkings Which is belanging to Hanafî Metodologs in Maveraunnahr region. Because of this He can be evaluated as a scholar Who has liberal ideas in fiqh metodology.

HAYATI VE ESERLERİ

Kendisine, ‘imâmü’l-Hüdâ’, ‘reîsü Ehli’s-sünne ve’l-Cemâa’, ‘el-İmâmü’l-Mühdi’ ‘imâmü’l-Mütekellimîn’, ‘alemü’l-Hudâ’ lakapları verilen Mâtürîdînin tam adı; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b.Mahmûd el-Mâtürîdî olup, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.¹ Kendisi, Ebû Nasr el-I’yâdî’nin önde gelen talebelerinden biri idi. İyâdî, öldüğünde geride Mâtürîdî ve onun seviyesinde kırk bilgin talebe bırakmıştı.² Diğer hocaları arasında Ebû bekr el-Cûzcânî, Nâsır b.Yahyâ,

¹ Doğum tarihi ve yaşam süresi konusundaki bazı değerlendirmeler için bkz. İmâmoğlu,M.Râğıp,İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’andaki Metodu,Ank.,1991,s.16,17

² Nesefî, Ebû’l-Muîn (v.508/1115),Tebssiratü’l-Edille, (nşr;Hüseyin Atay), I.c.,Ank.,1993,s.470

Muhammed b. Mukâtil er-Râzî de bulunmaktadır. Bu hocaların tamamı, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (v.150/767)'nin talebelerinden ders almışlardır. Ebû bekr el-Cûzcânî'den ayrıca hadis rivayetinde de bulunmuştur.

Talebeleri arasında Ali Rüstüfgenî (v.345/956) , İshâq b. M. es-Semerkandî ve Abdullah b. Mûsâ el-Pezdevî ve Meymûn b. İsmâil gibi bilginler bulunmaktadır. Talebelerinden Ebü'l-A'lâ el-Cûzcânî, kendisinden 'fıkıh' ve 'kelam' okudu. Birçok eseri kaleme aldı bunlardan bazıları şunlardır.

- 1- Kitâbü't-Tevhîd,
- 2- Kitâbü'l-Makâlât,
- 3- Kitâbü Reddi Evâilî'l-Edille (li'l-Ka'bî)
- 4- Kitâbü Beyâni Vehm (evhâm) i'l-Mu'tezile,
- 5- Kitâbü Te'vîlâtî'l-Kur'ân,
- 6- Kitâbü Reddi Tehzîbi'l-Cedel (li'l-Ka'bî)
- 7- Kitâbü Reddi Kitâbi Vaîdi'l-Uşşâq (li'l-Ka'bî),
- 8- Kitâbü Reddi'l-Usûli'l-Hamse (li Ebî Muhammed el-Bâhilî)
- 9- Kitâbü Reddi'l-İmâme Li Ba'zî'r-Ravâfiz
- 10-Kitâbü'r-Redd ale'L-Karâmita (er-Reddü alâ Usûli'l-Karâmita)
- 11-Kitâbü'r-Redd alâ Fûrûi'l-Karâmita
- 12-Kitâbü Me'hazi's-Şerâi' fî Usûli'l-Fıkh
- 13-Kitâbü'l-Cedel fî Usûli'l-fıkh,

Bazı biyoğrafî yazarlarına göre³, bu eserlerin en değerlisi, bir benzeri kaleme alınmamış, 'Tevilâtü'l-Kuran'dır. (Ki bu eserinde Matürîdî -kendisi amelde Hanefî olduğundan dolayı- Hanefî mezhebinin görüşlerine sıkça temas eder.⁴)

İmâm Mâtürîdî, 333/944 te vefat etmiş olup, kabri Semerkant'tadır.⁵

³ Mes. Bkz.Nesefî, age, s.473

⁴ Mes.bkz.*Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/282-283;

⁵ Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz; Kuraşî, Abdülkadir (v.775), *Tabaqâtü'l-Hanefiyye*, Karaçi, I/130, 131, 189, 261, 310, 562; Taşköprüzade, Miftahu's-saâde, Beyrut, ts. II/86,134; Katip Çelebi, Keşfüzzunun, Bağdad, ts., I/262,335,518,751; II/1406,1782; Leknevî, Fevâid, s. 319; Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, XI/200; Hediyyetü'l-Ârifin, II/36; Cevâhirü'l-Mudiyye, II/130 biy.no: 56; Hanefî, İbrahim b. Ebi'l-Yemen, Lisânü'l-Hukkâm, Kahire, 1973, I/416; Tancî, M. b.Tâvit, *Ebü Mansûr el-Mâtürîdî*, Ank.Ü.İ.F.Dergisi, c.IV, s.1-2, Ank.1951; Yalıtıkaya, M. Şerafettin; Türk Kelamcıları, Dâru'l-Fünûn İlâhiyât Fakültesi Mecmuası, sayı: 23, İst.,1932. Ahmet Özel, Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ank.,1990, s.31; Fethullah Huleyf'in *Kitâbü't-Tevhîd* neşrine yazdığı mukaddime, İst.,1979; Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-tevhîd* Tercümesine yazdığı giriş, Ank., 2002 ; İ.Avdayn-Seyyid, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne'nin* ilk cildinin neşrine yazdığı mukaddime, Kahire,1971; M.İsmail, Şaban, *Usûli'l-Fıkh* (Târihuh-Ricâlüh),Mekke,1998, Iİb.,s.112,113;

USÛL-Ü FIKHA DAİR ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ HAKKINDA

Klasik Hanefî Usul eserlerine genel olarak baktığımızda mezhepçi hukukçulardan en çok görüş nakledilenleri olarak; İsa b. Ebân (v.221/836), İbn Semâa (v.233/847), Ebû Saîd el-Berdeî (v.317/929), Tahâvî (v.321/933), Kerhî (v.340/952), Cessâs (v.370/929), Debûsî (v.430/1039), Pezdevî (v.482/1089), Serahsî (v.483/1090), Alâüddîn Semerkandî (v.504/), Ebu'l-Muîn en-Nesefî (v.508/1115), Lâmişî (v.5.yy sonları) gibi usulcülerini görüyoruz.

Mâtürîdî'nin fikhî ve usûlî görüşlerinin ilkin kimler tarafından kullanıldığını tesbit amacıyla elimizdeki fikhî usûlüne dair eserleri en erken dönemden başlayarak incelemeye çalıştık. Hanefî metoduna göre kaleme alınmış klasik usul literatürünü-bize ulaşan kadarıyla- incelediğimizde, Mâtürîdî (v.333/944)nin usule dair görüşlerine en erken yer veren şahsın A. Semerkandî (v.504)olduğunu söyleyebiliriz. Mâtürîdînin ölümü (v.h.333)den sonra kaleme alınan usul eserlerinden gözden geçirdiğimiz eserler ve ilgili değerlendirmeleri şu şekilde ifade etmek mümkündür.

a) Kerhî (340)nin 'el-usûl' adlı eseri⁶ büyük ölçüde bir 'külli kâideler' eseri olsa da içerisinde bazı usûlî kaidelere de yer verilmiştir.⁷ Kerhî ile Mâtürîdî, aynı dönemde yaşamalarına rağmen iki ayrı havzada bulunmaları ve o günün şartlarından kaynaklanan olumsuzluklar nedeniyle birbirleriyle görüşmemişlerdir. Dolayısıyla Kerhî'nin küçük hacimli bu eserinde başkalarının görüşlerine de yer vermemesi normaldir. Ayrıca bu iki âlimin ünleri vefatlarından sonra artmıştır.

b) 'Usûlü's-Şâşî' adıyla Ebû Ali eş-Şâşî (v.344/955) ye nisbet edilen eserin, ona ait olmadığına dair bir yazımız bulunmaktadır.⁸ Dolayısıyla adı geçen bu eserde değerlendirmeden düşmüş olmaktadır.

c) Cessâs (v.370) 'in el-Füsûl adlı usul eserini⁹ baştan sona incelememize rağmen Mâtürîdîye atfedilen hiçbir görüşe rastlayamadık.

d) Debûsî (430/), gerek 'Te'sîsu'n-Nazar'ında¹⁰ gerekse 'Takvîmu'l-Edille'¹¹ 'sinde mezhep içi fakihlerin görüşlerini çoğunlukla 'âlimlerimiz (ulemâunâ) dedi ki:' şeklinde genel ifadeler kullanmasına¹², İsa b.Ebân (v.)¹³ Ebû Saîd

⁶ Bazı kaynakların " *Risâletün fi'l Usûl*" diye zikrettikleri Kerhî'nin bu kitabı, *kavâid-i külliyye* konusunda yazılmış ilk eser olarak kabul edilmektedir. Birçok yazması da bulunan bu eser, *Mustafa Muhammed el-Qabbânî ed-Dimeşki*'nin desteğiyle *Debûsî* (ö.430/1039)'nin " *Te'sîsü'n- Nazar*" adlı eseriyle birlikte ilk defa İstanbul ve Kahire'de tarihsiz olarak basılmıştır. Eserin ikinci baskısı yine adı geçen şahıs tarafından tahkikli olarak ama yine tarihsiz olarak Beyrut ve Kahire'de yayınlanmıştır. İstanbul'da bulunan *Eda Neşriyat*, eseri, bu ikinci baskıdan ofset olmak üzere ve yine tarihsiz olarak bir neşrini yapmıştır. Ayrıca Risâle, Pakistan'ın *Karaçi* kentinde *Mir Muhammed Kitabevi* tarafından *Usûl-u Pezdevî* ile birlikte tarihsiz olarak yayımlanmıştır.

⁷ Daha fazla bilgi için Kerhî'nin adı geçen risale ile ilgili makalemize bakılabilir; *İslâm Hukuku Literatüründe Fikhin Genel Kurallarına Dair İlk Risâle (Kerhî'nin (v.340) 'el-Usûl' adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi)*, İslâmî Araştırmaları Dergisi, cilt.16, Konya, (2003), s.293-307

⁸ Bkz. 'Usûlü's-Şâşî' (İlk Hanefî usûl eseri (!) olarak bilinen bu kitabın müellifi ve muhtevası üzerine bir değerlendirme' İslam Hukuku Araştırmaları dergisi, s.2, yıl; 2003, s.267-273

⁹ Cessâs, el-Füsûl fi'l-Usûl, (nşr.Dr.Uceyl.Câsim en-Neşemî), Kuveyt,1994, Iib.,c.I-IV

¹⁰ Te'sîsü'n-Nazar, (neşr.Mektebetü'l-Külliyyâtî'l-Ezheriyye,Kahire,ts.,)

¹¹ Takvîmu'l-Edille fi Usûli'l-Fikh, (neşr. H.M.el-Meys), Beyrut, 2001,

¹² Mes.,bkz. Takvîm,s.54,96,101,142,163,234,240,292...

¹³ Mes.,bkz. Takvîm,s.212

*el-Berdei*¹⁴ (v.), *Kerhî* (v.340)¹⁵, *Cessâs* (v.370)¹⁶ gibi usûlcülerin görüşlerine yer vermesine rağmen onun görüşlerine hiç yer vermemektedir.

e) Fahrulîslâm Pezdevî (v.482/1089)'nin 'kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl'¹⁷ isimindeki usul eserinde de Mâtürîdînin görüşlerine rastlayamadık.

f) Serahsî (v.483/1090)'nin el-Usûl adlı eserinde¹⁸ de onun görüşlerine rastlayamadık.

g) Mâtürîdînin usule dair görüşlerine ilk defa Alâüddin es-semerkandî (v.539/1145) '*Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Uqûl*'ünde raslamaktayız. Semerkandî, bu görüşlerden bazılarını 'mehazü's-şerâi'den doğrudan naklederek verirken¹⁹ bazan da eser ismi vermeden doğrudan görüşe temas eder.

1- Me'hazü's-Şerâi' ya da Meâhizü's-Şerâi'²⁰:

Biyoğrafik bilgi veren kaynaklardan Taşköprüzâde²¹, Zirikli²², eseri, *Me'hazü's-Şerâi' fî Usûli'l-Fıkh* şeklinde verirken, Kutluboga²³, Kuraşî²⁴, Lüknevi²⁵, ise, *Meâhizü's-Şerâi' fî Usûli'l-Fıkh* şeklinde 'Me'haz' kelimesinin çoğul şekliyle verirler.

Ebu'l-Muîn en-Neseî (v.508/1115), *Tabsiratü'l-Edille*'sinde²⁶ İmâm Mâtürîdî'nin 'meâhizü's-Şerâi' adlı eserinden nakillerde bulunur. Bu iktibaslar da gösterir ki, Neseî'nin eseri görmesi kuvvetle muhtemeldir. En azında Onun döneminde bu eser bilinmekte belki de yaygın olarak kullanılmaktadır.²⁷

Neseî tabsıra'da 'cevher-araz' konusundan bahisle İmâm Mâtürîdînin bu konudaki görüşünü aktardıktan sonra şöyle der; '...Mâtürîdî, bu görüşte olduğunu 'meâhizü's-Şerâi' adlı eserinde açıkça belirtir...'²⁸ Neseî, adı geçen eserden nakilden kelama ilişkin konuları iktibas etmesi, bu eserin sadece usul değil aynı zaman da kelami bir nitelik taşıdığına bir işaret sayılabilir.

Neseî, bu esere ikinci olarak alıntı yaptığı yer ise, Hanefî Kelâm bilginlerine ayırdığı bölümde zikreder. Bu bölümde Neseî, önce Mâtürîdî öncesi Hanefî bilginlerinden bahseder sonra Mâtürîdî'den uzunca söz eder. Onun İlim dünyasındaki yeri, ilme katkıları ve kişisel yeteneklerinden bahsettikten sonra onun eserlerinin bir listesini verir. Bu eserlerden ikisinin usûle dair, 'meâhizü's-Şerâi' ve 'el-Cedel'

¹⁴ Mes.,bkz. Takvîm,s,256,

¹⁵ Mes.,bkz. Takvîm,s.75, 105,247,248,256,

¹⁶ Mes.,bkz. Takvîm,s.94,241,247,

¹⁷ Kenzü'l-vüsûl,(Şerhi Keşfü'l-Esrâr'la birlikte), neşr.M.Mutasımbillah el-Bağdadi,Beyrut,1994,IIb.c.I-IV

¹⁸ Serahsî,el-Usûl,(nşr.Ebu A.S.b.M.b.Uveyda),Beyrut,1996, Ib. c.I-II

¹⁹ Mes.bkz.Semerkandî, Mizan,s.70,660,699,746

²⁰ MEB İslâm Ansiklopedisi 'Mâtürîdî' maddesini yazan D.B.Macdonald, Mâtürîdî'nin usûl eserlerini M. Ş.Yaltkaya'nın '*Türk Kelamcıları*', (Dâru'l-Fünûn İlâhiyât Fakültesi Mecmuası, sayı:23, İst.,1932. s.7), adlı makalesine dayanarak, 'me'hazü's-Şerâi' ve 'el-cedel' i fıkıh usûlüne dair iki eser olarak verir. İ.A., MEB, VII/405

²¹ Miftâh, II/86,134; Tabakâtü'l-Fukahâ, İst., ts.,s.56

²² el-'Alâm, VII/242

²³ Tâcü't-Terâcim, s.249,250

²⁴ Cevâhiru'l-Mudiyye, II/130 biyoğrafı no:56

²⁵ el-Fevâidü'l-Behiyye, (neşr. A.Zu'bi), Beyrut, 1998, s.319

²⁶ Tabsiratü'l-Edille ,(thk.Hüseyin Atay,) Ank.,1993,I/193

²⁷ Benzer değerlendirmeler için bkz. İmamoğlu, age,s.22

²⁸ *...ونص عليه في كتابه المسمى ماخذ الشرائع وقال*

olduğunu belirtir. Ayrıca eserlerinin kıymetli oluşunu, Allah Teâlânın bir lutfu ve keremi olduğu şeklinde değerlendirir.²⁹

Alâüddîn Semerkandî (v539/) de adı geçen usûl eserinin ismini ‘meâhizü’ş-şerâi’ şeklinde verir.³⁰ Semerkandî, ‘Mîzân’ adlı eserinin mukaddimesinde, kendisinin bu eseri yazma nedeni hakkında bilgi verir. Usûle dair eserlerin çoğunluğunun, Mu’tezilî ve Ehl-i Hadis tarafından kaleme alındığını, Hanefîlerin yazdıkları usul eserlerinin ise iki kısma ayrıldığını, bunlardan bir kısmının, usul ve furu’u biraraya getiren, aklî ve naklî ilimlerde derinlik sahibi kimseler tarafından gayet sağlam ve yetkin biçimde yazıldığını, ikinci kısım eserlerin ise, mana ve tahkîk açısından üstün, tertip ve sistem açısından daha kullanışlı olduğunu, Mâtürîdî’nin ‘meâhizü’ş-şerâi’ ve ‘kitâbü’l-cedel’ isimli usul eserlerinin birinci kısmın özelliklerini taşıdığını belirttikten sonra zamanla, birinci kısım usul eserlerinin ihmal edilerek bütün yönelişin ikinci tür eserlere kaydığını söyler. Kendinden önceki bu nitelikteki eserlerin zaaflarını giderecek, daha kullanışlı ve sağlam esaslara dayalı yeni bir usul eserinin kaleme alınmasının gerekliliğinden hareketle bu eseri oluşturduğunu belirtir.³¹

Bu eserden nakillerde de bulunur. Bu nakillere usûle dair görüşlerine değinirken yer vereceğiz.

İmâm Mâtürîdînin hemşerisi olan Lâmişî , usûle dair kaleme aldığı eserinde, kendisinden ‘reîsu meşâyihî semerkand’, ‘bi ekberihim’, ‘reîsü âmmeti meşâyihî’l-Hanefiyye’, ‘İmâmü’l-Hudâ’ gibi lakaplarla ondan fazla yerde görüşlerine yer vererek, bahseder.³² ‘Me’hazi’ş-Şerâi’ ’e birtek yerde atıf ta bulunur. (İstîshâbın hukûkî değeri hakkındaki tartışmalar; bkz.s.189)

Abdülazîz el-Buhârî (v.730), İstîshâbın hukûkî değeri hakkında değerlendirme yaparken eser hakkında ‘...fe innehû zekera fî meâhizi’ş-şerâi’...’ ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Bu ifade, eseri gördüğünü ima eder. Çünkü iktibasını cezm sığasıyla kullanmaktadır.³³

Ebu’l-Berekât Hâfîzuddîn Neseî (v.710/1310), usûle dair eseri ‘Keşfü’l-Esrâr’ da³⁴ Mâtürîdînin görüşünü onun adı geçen eserinden nakille ‘...ve kâle eş-Şeyh el-İmâm Ebû Mansûr fî me’hazi’ş-Şerâi’...’ biçiminde verir.

İbnü’l-Hümâm (v.) tahrîrinde Mâtürîdî den kimi zaman, ‘Ebû Mansûr’ şeklinde bahsederken³⁵, bazan da ismini anmaksızın ‘meşâyih-i mâverâü’n-nehr’ , bazan ‘meşâyih-i Semerkand’ nitelemesinde bulunur ki, bu eserin şarihi olan Emîr-i Pâdişâh (v.) bu nitelirmede yer alan alimlerin Mâtürîdî, Fâhru’l-İslâm Pezdevî gibi maveraünnehr bölgesi alimleri olduğunu, ‘meşâyih-i irâkıyyîn’ den kastedilenlerin ise, Kerhî, Ebûbekr Râzî el-Cessâs gibi Iraklı usulcüler olduğunu belirtir.³⁶

²⁹ Neseî, Tebsıra, s.472,473

³⁰ Bkz.Semerkandî, Mîzânü’l-usûl, s.3,70,660,699,746

³¹ Semerkandî, Mîzânü’l-usûl, s.1-5

³² Lâmişî, age, (bahsedilen nitelermelerin yeri sırasıyla bkz.s. 91,124; 134; 160; 103)

³³ Buhârî,Keşfü’l-esrâr,III/662

³⁴ Keşfü’l-Esrâr, Beyrut,1986,Ib., II/271

³⁵ Tahrîr (Teysiruttahrîr le birlikte), I/267

³⁶ Tahrîr ,I/301, II/5

2- Kitâbü'l-Cedel:

Mâtürîdînin usule dair 'kitâbü'l-Cedel' adlı eserinden, adı geçen usul eserlerinden sadece Semerkandî, eserinin bir yerinde 'delil ve delille ilgili diğer terimler' başlığı altında Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin 'meâhîzü's-şerâî' adlı eserinde 'delil' in tarifinin naklettikten sonra '*...Ve (Mâtürîdî), kitâbü'l-Cedel adlı eserinde 'delil'i, 'Öyle bir ilimdir ki, kendini izleyen maksadına ve gayesine ulaştırır'* biçiminde tanımlar...'³⁷ şeklinde anar.

USÛL-I FIKHA DAİR GÖRÜŞLERİ

TEKLİF- HÜKÛM İLİŞKİLERİ

İslam fihına göre teklîf'in, yani dini/hukuki sorumluluk ve yükümlülük alabilme ehliyetinin ölçütü, akıldır. Bu nedenle aklî yetisi kısmen ya da tamamen zedelenip ortadan kalkan kimse, bulunduğu aklî duruma göre sağlıklı kimselerden daha düşük seviyede hükümlere muhatap olacaktır. Dolayısıyla 'aklı olmayanın dini yoktur' özdeyişinin anlamı bu ölçütü izah için söylenmiştir. Peki bu 'akıl'dan kastedilen nedir? Sınırları nelerdir? Aklın teorik ve pratik olarak işlevsel değeri nedir? Salt aklın ulaştığı bilgi ya da verilerin bilgi değeri nedir? gibi sorulara ne şekilde cevap verilecek ya da aranacaktır. Bu hususta genel felsefe ile din felsefelerinin bu konuda öteden beri söz ettiklerini görüyoruz. Usûl-ı fikhın da bir tür hukuk felsefesi sayarsak bu bilim dalının da konu hakkında söyleyeceklerinin bulunması doğal olsa gerektir.

İşte İmam Mâtürîdî de bu konuya temasla işi düşünsel düzeyde ele almaktadır. Her şeyden önce ifade etmek gerekirse, İmam Mâtürîdî'nin hukuk düşüncesinin temelini 'akıl' ve onun işlevsel değeri oluşturur. Dolayısıyla onun ahlâkî/hukûkî değerlendirmelerinin hareket noktası 'akıl'dır. Zira Mâtürîdîye göre bir fiilin insana sevap kazandırabilmesi için, onun 'aklen' 'iyi' görülen bir fiil olması gerekir. Aklın 'iyi' bulmadığı fiiller sahibine sevap kazandıramaz. Cennet ehlinin fiilleri, aklın 'iyi bulduğu' eylemler olduğu halde Cehennem ehlinin fiil ve davranışları ise aklın 'kötü' olarak gördüğü fiil ve davranışlardır.³⁸

Öte yandan Mâtürîdîye göre akıl, iyilik ve kötülüklerin (mehâsin/mesâvi), güzellik ve çirkinliklerin (husûn/kubuh) bilinmesinde ve takdir edilmesinde esas alınan ölçüdür.(mîzân) İnsan,kendisinin diğer canlılardan üstün olmasını sağlayan 'akıl' sayesinde, iyilikleri kötülüklerden, faydalı olan şeyleri zararlı olan şeylerden, güzeli çirkinden, temizi kirliden 'hikmet'i 'sefeh'ten ayırdeder. İnsandaki eşyaları 'iyi-güzel, ya da kötü-çirkin olarak görme yetisi onun doğasına Allah teâlâ tarafından yerleştirilmiştir. Ancak insandaki bu doğal tesbit etme yetisi, eşyanın bu iki yönünü doğrudan ve ayrıntılı olarak değil, icmâlî (total/genel) bir kavrayışı ifade eder. Dolayısıyla eşya'nın bütün ayrıntılarıyla kavranabilmesi için bir peygambere, daha doğru bir deyimle bir 'din'e ihtiyaç vardır. Bir bakıma aklın genel olarak tesbit ettiği bu vargıları test etme aracı 'din' dir. Buna göre akıl tek başına yeterli olmayıp, bir rasûlün haber ve öğretisine ihtiyaç duyar. Sonuç olarak söylemek gerekirse, eşya ve

³⁷ Semerkandî, age.,s.70

³⁸ Özcan, Hanifi, Mâtürîdîde Bilgi Problemi,İst.1993,s.159

varlıklardaki husun ve kubuhu tesbitte aklın aktif bir rolü bulunurken bu tamamen kendi kendine bir nitelik taşımaz. Aklın bir şey hakkında vardığı sonuçlar, O şeyin mutlaka o sonuçları içerdiğini göstermez.³⁹

Mâtürîdî'nin Din / Şerîa (t) ayırımı:

Mâtürîdîye göre, 'din', bütün peygamberlerin dile getirdiği 'tevhîd' ilkesi başta olmak üzere temel ve değişmez değerleri ifade ederken, 'şerîat' ise kişilerin dış davranışlarını düzenleyen hükümleri dillendirir. Dolayısıyla 'din' tek iken 'şeraitler' farklıdır. Bundan hareketle Mâtürîdînin, bu hususta şu sonuçlara vardığını söylemek mümkündür.⁴⁰

1-Din önce şeria(t) sonradır.

2-Şeriatlerin farklı olmalarının en belirgin nedenleri arasında; muhatap olan toplumların farklı yapı ve karakterde olmaları, dil ve kültür faktörü bulunmaktadır.

3-Nesh olgusu 'din'de değil şeraitlerde söz konusu olur.

4-Şeria(t)ler, din'in değişen yönünü ifade ederler.

5-'Din' birleştirici bir karakter taşıırken farklılık şeraitlerle ortaya çıkar.

İNSANLARIN DÎNÎ - HUKÛKÎ YÜKÜMLÜLÜK KARŞISINDAKİ DURUMLARI

a-Mümeyyiz çocuk bülüğ (ergenlik) dan önce dînî görevlerle yükümlümüdür?

Mâtürîdî ve Iraklı fakihlere göre evet! Mu'tezile ise, dînî teklifleri 'akıl'la ilintilendirerek bu soruya 'hayır' demektedir.⁴¹ Mümeyyiz çocuk marifetullah bilgisine ulaşmakla yükümlüdür. Bu hususta *bülüğ* (ergenlik) değil, *akıl* (tamlığı) yeterlidir.⁴² Nitekim İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, imanın yeri kalptir. Dil ile ikrar rukun olmadığından dolayı, âhirete tealluk eden hususlarda imanda 'tasdik' yeterlidir. Eş'arî (v.333) den nakledilen iki görüşten daha güçlü olanına göre O da aynı görüştedir. İman da 'ıqrar'ın 'ızhâr'ı dünyevî ahkâmın uygulanması, yani bir kimseye 'müslüman' muamelesi yapılabilmesi için şarttır. İmâm Mâtürîdî de bu görüşü paylaşır.⁴³

b-Kendilerine İslam daveti ulaşmayan kimseler, imanla muhatap mı dırlar?

Lâmişî bu konuyla ilgili olarak şöyle der; '...Bir kısım ehl-i hadis ile başlarında Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin bulunduğu meşâyih'imizin ittifakına göre, bir kimse, kendisine davet ulaşmadan önce (tevhîde) iman etmekle mükelleftir. Eğer bunu araştırmaktan kaçınır, sonra da bu hal üzere ölürse, cehenneme girer!... İmâm Mervezî'

³⁹ Özcan, age, s.159-161

⁴⁰ Özcan, age, s.54-75 (Özcan konuyu etraflıca ve yetkin bir şekilde ele alıp değerlendirmeler yapar. Ayrıntılar için belirtilen yere bkz.)

⁴¹ Takrir ve Tahbir, II/149; İbn Nüceym (v.970), el-Bahru'r-Râiq, Beyrut, ts., V/150; İbn âbidîn, Reddû'l-Muhtâr, Beyrut,1386,IIb., IV/258; Fenârî, Füsûlü'l-Bedâi', İst.,1289,II/161

⁴² Teftâzânî, et-Telvîh ilâ Keşfi Haqâiqi't-Tenqîh, (nşr.M.A.Derviş), Beyrut,1998, Ib., II/346

⁴³ Lâmişî (v.yak.V.yy sonları), et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd,(neşr.A.et-Türkî), Beyrut,1995, s.128; İbn Emîri'l-Hâc (v.879), Tahbir Takbir, Beyrut,1996, II/149; İbn Âbidîn, age, IV/221

(v. 334/945) nin ‘*kitâbü’l-Münteqâ*’sında geçtiği üzere İmâm Ebû Hanîfe’den, şöyle dediği rivayet edilmiştir; ‘*Göklerin ve yerin yaratılışını görüp (bilen) bir kimsenin, Allâh Teâlâ (nın varlığını ve birliğini) bilmemesi özür olarak kabul edilemez!!...*’⁴⁴ Ehl-i hadîs’ten Ebu’l-Abbâs el-Kalânîsi, Kaffâl Şâşî, Halîmî (v.403/) ile Basralı Mu’tezilîler de bu görüştedir.⁴⁵

Ashâb-ı Hadîs’in çoğunluğuna mesela İmâm Eş’arî ve diğer bir kısım bilgine göre; Bir kimseye, kendisine İslâm daveti ulaşmadan önce iman etmesi vacip değildir. Bu halde (kafir olarak) ölen kimse Allah’ın meşîetine kalmıştır. Dilerse azab eder, dilerse, cennet (in)e koyar!... Bu hilâfın temelinde, kelâm ilmindeki ‘*aklın, şer’ gelmeden önce eşyadaki güzellik ve çirkinliği bilip-bilemeyeceği*’ meselesi bulunmaktadır...⁴⁶ Bağdat Mu’tezilîlerinden bir grup ta bu görüşü paylaşırlar.⁴⁷

c-Mâtürîdî’ye göre beyân’ın, hitabın işitildiği vakitten daha sonraya geciktirilmesi mümkündür.⁴⁸ - Ayrıca ona göre İbâha; hükümlerde hafifletme (tahfif)’yi ifade eder.⁴⁹

d-Kişi ehliyetini etkileyen durumlardan ‘hezl’ (=şaka):

Mâtürîdî, *Hezl’i*, ‘kendisiyle hiçbir mananın kastedilmediği fiildir.’⁵⁰ şeklinde tanımlar.

ALLAHIN FİİL VE HÜKÜMLERİNİN NİTELİĞİ (HÜKÜM-İLLET-HİKMET/GAYE İLİŞKİLERİ)

1-Âlemin yaratılış gayesi: Allahın fiillerinin muallel olup-olmadığı:

a-) Mâtürîdîye göre, Allah Teâlânın bütün fiillerinin, bir *sebebe* bir *hikmete* bağlı olarak tecellî ettikleri hususunda şüphe edilemez.⁵¹ O bu hususu şöyle açıklar:

‘...Allâh Teâlâyı hakkıyla bilen, Onun her şeyden müstağnî oluşunu, hükümranlığını, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de Ona ait oluşu çerçevesindeki hâkimiyetini takdir eden kimse, (Onun) fiilinin hikmet dâiresi dışına çıkamayacağını pekâlâ kabul eder. O ki zâtı itibâriyle hakîm ğanî ve alîmdir. Duyulur âlemde hikmet çerçevesinin dışına çıkmaya sebep teşkil eden ve kişiyi buna sevkeden şey onun bilgisizliği ve ihtiyâcıdır. Bunları her ikisi de

⁴⁴ Lâmişî, age,s.103,104

⁴⁵ Semerkandî, Mîzân,s. 469,470

⁴⁶ Lâmişî, age,s.103,104

⁴⁷ Semerkandî, Mîzân,s. 469,470

⁴⁸ Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, I/291

⁴⁹ Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, I/245

⁵⁰ Ahsiketî, Muhammed b.Muhammed (v.644), *el-Müntehab fî Usûli’l-Mezheb* (Hâfizuddîn Neseffî (v.710)’nin şerhi ile birlikte) thk. Sâlim Ögüt, İst.,2003, s.844; Habbâzî, Celâluddîn (v.691), *el-Muğnî fî Usûlü’l-Fıkh*, (tahk.M.M.Biqâ), Mekke,1402, s.390

⁵¹ Işık, Kemal, *Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde İman Allâh ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980, s.89,90

Mâtürîdî’nin *Te’vilâtü’l-Kur’ân* adlı eserinin yazma nüshasından naklen (Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktb. Yazma no.40) /v.385a; 386a; 391b; 514a; 613b; 646b; 689b./

Allâh'tan uzak şeylerdir. Şu halde Onun fiilinin hikmetten yoksun olmayacağı sâbit olmuştur...⁵²

b-)Hükümler ve şerâatler; isimler (esâmî) ve lafızlar için değil, içerdikleri manalar için vazedilmişlerdir.⁵³

‘...Allah Teâlâ, kâinâtı öyle bazı sebeplere bağlı olarak yaratmıştır ki, kâinat bu sebeplerden ötürü, bunlar çerçevesinde ve bunlardan sonra vücût bulmuştur. Nitekim yerli yerinde iş gören bütün insanların (hukemâ), fiillerini ileriye mâtuf bazı gayelere bağlı olarak meydana getirdikleri anlaşılmaktadır. Zaten işlediği fiilin neticelerinden habersiz olan ve onu niçin yaptığını bilmeyen her fâil, ‘hakîm’ vasfından yoksundur...’⁵⁴

c-) İnsanların fiillerinde hikmet:

‘...(İnsanların işlediği) fiiller, hikmetli olmaya da olmamaya da müsaittir. Allah Teâlâ'nın fiili ise, hikmetsizlikten münezzehtir. Her insan bazı emir ve nehiylere muhataptır, zira fert son tahlilde başkasına bağımlıdır. Cenâb-ı hakk ise, böyle bir şeyden berîdir...’⁵⁵

2-Hükümlerin hikmet ve maslahatla muallel (gerekçeli) oluşu:

Mâtürîdî'ye göre nassla belirtilen hüküm illetle sabit olur.⁵⁶ Semerkandî, bu hususta şunları kaydeder;

‘...İslam bilginleri, hükümlerin ‘sebepler’e bağlanıp-bağlanamayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zâhirîler, hiçbir şeyi, belli sebeplere bağlamanın mümkün olmadığını, dolayısıyla (bize düşenin) nassların zâhirine tutunmak olduğunu savunurken, (Zâhirîlerin dışında) kıyası bir delil olarak kabul edenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım bilgin, hükümlerin kendilerine dayandığı herhangi bir sebep bulunmadığını, nassta belirtilen hükümlerin ilgili nassın zahiriyle sabit olduğunu, nassla belirtilmemiş olan konularda ise, hükmün, ‘illet’ kılınan bir vasfa bağlandığını belirtirken, bu illetin, fûru ile ilgili konulara ilişkin olarak Allah tealanın bir emare olmak üzere belirlediği bir vasıf olduğunu ileri sürerler. İmâm Şafî ve Eş’arî’ye göre, İbadetlerin vucûb nedeni, hitâbın kendisi iken, ukûbât ve mâlî konularda elli sebeplerdir. Hocalarımızın görüşüne göre ise, -*ister ibâdet, ister ukûbât isterse mâlî vb. konulara ait olsun*-bütün hükümlerin mutlaka dayandığı bir takım sebepler vardır. Nitekim Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ‘*meâhizü’ş-şerâi*’ isimli usûl-ı fıkıh eserinde bu hususa işaret etmiştir...’⁵⁷

⁵² Kitâbü't-Tevhîd, s.275,276

⁵³ Te'vilâtü Ehli's-Sünne, I/167 (... enne'l-Ahkâm ve'ş-Şerâi' elletî vudiat lem tûda' li'l-Esâmî ve'l-Elfâz ve lâkin li'l-Meânî el-Müdrace ve'l-Müdea' fihâ....)

⁵⁴ Kitâbü't-Tevhîd, s.125

⁵⁵ Kitâbü't-Tevhîd, s.281

⁵⁶ Kâkî, age, IV/1048 (... enne'l-Hukme fi'n-Mansûs aleyh sâbitun bi'l-I'le...)

⁵⁷ Semerkandî, Mîzân, s.745,746

Bu sözlerde de açıkça anlaşılan, Mâtürîdîlere göre sadece dünyevî hayatla ilgili hususlarda değil, ibadet ve cezâî konularda da hükümlerin dayandığı belli bir takım sebep ve illetler bulunmaktadır.

Mâtürîdî, bazan, namaz, oruç, zekat, hacc, cihad gibi temel farzların hikmetlerinden bahseder⁵⁸, bazan da başkalarının dini hükümlerden bazıları için yaptıkları ta'lili reddeder. Mes. Bakara 129.ayetin tefsirinde;

'...Bazı müfessirler, hacc'a ilişkin menâsikten bazıları hakkında bir takım gerekçe(1'lel)ler ileri sürmüşlerdir... ancak bu gerekçeler, kalbleri tatmin etmediği gibi insan doğası da bunları reddetmektedir...' ⁵⁹ Daha sonra '...Ancak aklı açıdan hikmetleri belirlemek te mümkündür...' ⁶⁰ diyerek namazla hacc ibadetini hikmetleri açısından karşılaştırır. Adı geçen âyetin sonundaki '...gerçekten sen azîz ve hakîmsin!' kısmındaki 'el-Hakîm'i, ' fiilinde isabet eden, emir ve nehyinde hikmet sahibi, herşeyi kendi birliğine delil olmak üzere sapasağlam yapan' şeklinde tarif eder. ⁶¹ Hikmet'in başkaca anlamlarına da '...Hikmet ; fıkıh, Kur'ândaki helâl ve harama ilişkin hükümler, (peygamberimizin) Sünneti, (bir şeyi yerli yerince yapmak) isâbet, (Hasan-ı Basrî'ye göre Kur'an'ın 'tekrâren' söylenmesi anlamında iken, İbn Abbâs'a göre 'fıkıh' anlamındadır.) bütün bu manalar birbirine yakındır....' ⁶²

Mâtürîdî'ye göre Kiralama akdi (icâre), insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kıyas'ın hılafına (istisânen) caiz görülmüştür. ⁶³

KURAN VE SÜNNET NASSLARI İÇİN ORTAK DİL BAHİSLERİ

-Haber-i Vâhidîn Kur'an ve Mütevâtir Sünnet'i tahsîsi:

Haber-i Vâhidîn Kur'an ve Mütevâtir Sünnet'i tahsîs edip-edemeyeceği konusunda İslâm bilginlerinin farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Çoğunluğa göre, hâss nitelikli haber-i vâhid, âmm olan nass'ı herhalükârda tahsîs eder. ⁶⁴ Âmm'ın (kapsamına giren fertlerin bütününe delâletinin) zannî olduğunu kabul eden Ebû Mansûr Mâtürîdî ⁶⁵ ile Semerkantlı diğer bir takım Hanefî usûlcülere göre bu, ihtimal dahilinde olmakla birlikte doğrusu tahsîs edemeyeceğidir. Çünkü haber-i vâhidler, güç bakımından Kur'an'la eşdeğer olmadıklarından dolayı Kur'an'ın umûm ifadelerini tahsîs edemezler. ⁶⁶

⁵⁸ bkz. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (ilk cildini neşerden; İbrahim Avdayn-Seyyid Avdayn), Kahire, 1971, I/291-299; I/252-255

⁵⁹ *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/304 '...fe hâzihi'l-I'lel lâ Tatmeinnü bihâ el-Qulûb ve Tenfuru anhâ et-Tibâ'...'

⁶⁰ *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/304,305

⁶¹ *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/303

⁶² *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/301

⁶³ Kâsânî, Alâüddîn (v.587), *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-Şerâi'*, (nşr.?), Beyrut, IIb., IV/194

⁶⁴ Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/9

⁶⁵ Mâtürîdî'nin Haber-i Vahidin bilgi değeri hakkındaki görüşleri için bkz. Âdil Bebek'in 'İmam Mâtürîdî ve Qâdî Abdülcebbar'a Göre Haber-i Vahidin Epistemolojik Değeri' U.Ü.İ.F.Dergisi, Kelamda Bilgi Problemi (sempozyum tutanaklarından derleme), Bursa, 2003, s.48-51

⁶⁶ Semerkandî, *Mizân*, s.322,323; Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/9; Ayrıca bkz; Sübkî, Taqıyyuddîn (v.756), 'Ma'nâ qavli'l-İmâm el-Muttalibî 'izâ Sahha'l-hadîs fehuve Mezhebi' (nşr.A.N.Biqâî), Beyrut, 1993, s.150. (*Abdülazîz 'el-Buhârî'nin 'et-Tahkîk fi Usûli'l-Fıkıh'* adlı eserinden naklen)

1) ‘ev’ edatının anlamı :

Zerkeşî ünlü usûl eseri ‘el-Bahru’l-Muhît’ te şunları söyler:

‘Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ‘tefsîr’inde; ‘ev’ edatının, sebepleri farklı ‘cezâlar’(ecziye)’ arasında kullanılırsa, -meselâ ‘muhârebe’ âyetinde olduğu gibi- tertîb (peşpeşelik) ifade ederken, bunun dışındaki durumlarda -meselâ yemin keffâretinde olduğu gibi-‘tahyîr’(=serbeslik)’ ifade ettiğini belirtir...⁶⁷

2)-Hâss-Âmm ilişkisi:**a-Umum ve husus ifade eden lafızların geliş şekilleri:**

Dilde bazan lâfız umûm zikredilir, husûs kastedilir. Dolayısıyla umûm lafzın umûma, husûs ifade eden lafzın husûsa yorumlanması ancak bir delille meydana gelir.⁶⁸

Sonradan gelen kayda ya da husûsa ilişkin delil, kastedilen murâdın beyânı anlamına gelir. Nesh anlamına gelmez. ‘Kayıt’ ve ‘hususî’likten ârî bir söyleyiş, umum ve mutlaklığın irade edildiği anlamına gelmez. Mutlak ve umum şeklindeki ifadelerle amel vaciptir. Çünkü vacip, kesin olmayan bir delille sabit olan istektir. Katî delille sabit olan istek ise, farz’ı ifade eder.⁶⁹

b-Âmm lafzın tahsîs’i:

Âmm lafzın haber-i vâhid ve kıyasla tahsîs’i câizdir.⁷⁰

İmâm Mâtürîdî’ye göre, hâss nitelikli iki haber bulunursa, nasıl muamele edileceği konusunda, ümmetin tatbikatına bakılması gerekir. Onlar, nesh yormuşlarsa nesh, tahsîs ve takyîde yormuşlarsa tahsîs ve takyîd ifade eder. Eğer bu iki şıktan birine dair ümmetin bir tatbikatı bilinmiyorsa, ya da iki şık hakkındaki uygulamaları eşit, yani bir grup bir şık ile diğer bir grup ta diğer şık ile amel ediyorsa, o zaman usûl’e (kitap-sünnet) başvurulması, onlar hangi şeye tanıklık ediyorsa onunla amel edilmesi gerekir.⁷¹

c-Tahsîs’e uğramış âmm lafız:

Mâtürîdî’ye göre, tahsîs edilmemiş âmm lafzın bütün fertlerine delaleti, hem tahsisten önce hem de tahsisten sonra zannîdir.⁷² Ayrıca tahsîs eden delil, umûm ifade eden lafızla birlikte olması şart değildir. Sonra da gelebilir.⁷³

d-Âmm-Hâss teâruzu:

İmâm Mâtürîdî’ye göre, âmm lafız zannî olduğu için, kat’î nitelikteki hâss’la teâruzu söz konusu olamaz. Dolayısıyla buradaki tahsîs, beyân anlamına gelir.⁷⁴

⁶⁷ el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh (v.794), (nşr. A. Ebû Ğudde -M.S.el-Aşkar), Katar,ts., I/6

⁶⁸ Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, I/194,195

⁶⁹ Neseî, Tabsıra,(Nûr Claude Selâme neşri), Dimeşk,1993, II/781,782

⁷⁰ Kâkî, Muhammed (v.749), Câmîu’l-Esrâr fî Şerhi’l-Menâr, (thk. F.el-Afgânî), Riyad / Mekke, 1997,Ib., I/265

⁷¹ Semerkandî, Alâüddîn (v.539), Mizânü’l-Usûl fî Netâici’l-Uqûl, (nşr. Dr. M. Zeki Abdülber), 1997, Kahire,s.691; Emîr Pâdişâh (v.987/1579), Teysîru’t-Tahrîr, Beyrut, ts.,III/7

⁷² Serahsî, Usûl, I/132; Pezdevî, Kenzü’l-Vüsûl, I/304; Semerkandî, Mizân,279,280; İbnü’l-Hümâm, et-Tahrîr fî Usûli’l-Fıkh, I/238; Müsellemü’s-Sübût, I/265

⁷³ Neseî, Keşfü’l-esrâr, I/170

3-Emir ve nehyin mahiyeti

İmâm Mâtürîdî, emrin tanımını ‘Bir fiilin yapılmasının, -konum itibariyle- üstün durumdaki birisince sözlü olarak istenmesidir.’ şeklinde yapar.

a-Emir ve nehyin hikmeti:

‘İnsanı yaratan bu yaratış safhalarında ona bir çok nimet ihsân eylemiştir. Nimete teşekkür etmek aklın gereğidir. Yaratıcı, emir ve nehiy yoluyla söz konusu teşekkürün yerine getirilmesini talep etmiştir. Allah (cc), özendirme ve sakındırmasında (va’d-vaîd) kendisinin yüceltilmesine teşvik ve hafife alınmasından uzaklaştırma hikmetine de yer vermiş olabilir...Bize göre emir ve nehyin hikmeti, bunların sahibi olan (Allâh)’ı tanımaktır. Çünkü Allah Teâlâ, canlılar içerisinde insan türünü kendisini tanımakla mümtaz kılmıştır. Onları kendini tanıma yollarından uzak tutması mümkün değildi, tıpkı yararlı olan bir şeyden uzak tutmasının mümkün olmayışı gibi. Bir de insan aklında her güzel olanı güzel telakkî etme, her çirkin olanı çirkin görme yeteneği vardır. İcraatta da çirkin olanı işlemek nâhoş görünmekte, meşrû olanın yapılması hüsn-ü kabûl görmektedir. Şu halde emrin ve nehyin gerekli olduğu yerde emir vermek, yasak çıkarmak lazım gelmiştir...’⁷⁶

b-‘if’al’=yap!’ kalıbının etkinliği,

Mutlak olarak söylenen ‘*If’al*’ (=yap!) kalıbı, Cumhûr’a göre ‘vücûb’ anlamında hakikat iken, İmâm Mâtürîdî’ye göre olarak vücûb ve nedb arasında hakikat olarak ortaktır. Iraklı Hanefî usûlcülere göre bu tip bir lafız, bir talebi dile getirdiğinde dolayı hem inançta hem de amel etmede kesinlik ifade ederken, Mâtürîdîye göre inançta kesinlik ifade etmemesine karşın, amelî konularda ihtiyâten ‘vücûb’ anlamına yorumlanır. Ancak emir kalıbı her zaman vücûb ifade etmez.⁷⁷

c-Bir şeyin emredilmesi, o şeyin tersinin yapılmasını yasaklamak anlamına gelir mi?

Mâtürîdî buna, ‘*evet, emredilen şeyin zıddının yapılması, iltizam yoluyla yasaklanmış olur.*’ der. Pezdevî ve Serahsî de aynı görüştedir.⁷⁸ Lâmişî’nin beyânına göre Mâtürîdî şöyle demiştir;

‘Emir ve nehiy arasında fark yoktur. Çünkü, emir ve nehyin her ikisinin de bir tek zıddı vardır o da ‘o (iki) şeyin terk edilmesidir’. Dolayısıyla bir şeyin emredilmesi,

⁷⁴ Tahrîr, I/238; Serahsî, I/132; Semerkandî, 279,280; İbn Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntehâ*, II/149; Şîrâzî, *Lüma'*, I/354

⁷⁵ Ahsîketî, age, s.385.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (tercümesi), ç. Bekir Topaloğlu, Ank., 2002,s.127

⁷⁷ Ahsîketî, age, s.393; Zerkeşî, age, II/368,374; Sübkî, *Cemu'l-Cevâmi'*, (Bennânî haşiyesiyle birlikte), Beyrut, ts., I/376; Sübkî, Tâcüddîn (v.771), *Rafu'l-hâcib an Muhtasarü'l-Hâcib*, (nşr.A.M.M-A.A.A.), Beyrut,1999,Ib.,II/500; *Taqrîr ve Tahbîr*, I/378; Şevkânî, M.Ali (v.1250), *İrşâdü'l-Fühûl*, Beyrut,1992, Ib., I/169; Merdâvî (el-Hanbelî), Alâüddîn (v.885), *et-Tahbir Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fikh*, (nşr.A.b.M.el-Karnî), Riyad, 2000, V/2205

⁷⁸ Zerkeşî, age, II/418

onun zıddı olan şeyin nehyedilmesi demektir. Buna karşılık olarak, bir şeyin de nehyedilmesi o şeyin zıddı olanı emretmek anlamına gelir...⁷⁹

d-Emir kipinin, nehyiden sonra ibâha ifade edip etmediği:

Mâtürîdî'ye göre 'din dili'nde 'emir' kipinin yasaklamadan sonra *ibâha* ifade ettiğini belirtir.⁸⁰

e-Vakti belirtilmemiş 'mutlak' nitelikli 'emr', söz konusu emrin, 'derhal' mi yoksa 'geniş zaman' içinde mi yapılmasını gerektirir.

Hanefîlerden Muhammed b. Şücâ' es-Selcî, Cessâs, Kerhî'ye göre bu tür emirler, 'derhallik' ifade etmez iken, İmâm Mâtürîdî'ye göre bu nitelikteki bir emir, 'fevrîlik (ivedilik)' ifade eder. Dolayısıyla hacc konusundaki emirlerin fevr ifade etmesi daha ağır basar. Ayrıca, vakti kesin olarak belirtilmemiş her emirin 'fevrîlik' ifade etmesi, itikadî değil de amelî açıdandır.⁸¹

4) Lafızlarda mutlak-mukavvet ilişkisi:

Zerkeşî bu konuda şunları söyler;

'...Hitâb, bazı durumlarda mutlak, bazı yerlerde ise, mukavvet gelebilir. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur.

-sebeup ve hükümde ihtilaf ederler. -Sebeup ve hükümde ittifak ederler. Bu durumda mutlak lafız, mukavvede hamledilir. İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşü de bu merkezdedir. Debûsî, 'el-Esrâr' adlı eserinde böyle der Mâtürîdî de 'tefsîr'inde aynı görüşü paylaşır. Dolayısıyla *Bakara/196* daki '*fe sıyâmu selâseti eyyâm...*' kısmı İbn Mes'ûd kıraati göz önüne alınarak 'mütetâbiât (=peşpeşe)' şeklinde yorumlanır...⁸²

NESH

1-Neshin anlamı nedir?

Semerkandî, Mâtürîdî'nin 'meâhîzü's-şerâi' adlı eserinden naklettiğine göre O, neshin, hakikatte, '*Allah Teâla'nın ilk hükümle irade ettiği vaktin sona erdiğini beyân etmesi*' anlamına geldiğini belirtir.⁸³

2-Neshin hikmeti nedir?

İmâm Mâtürîdî, *Bakara* 106.âyetin tefsirini yaparken şöyle der;

'...Neshin hikmeti nedir? diye sorulursa, (buna karşı)denilir ki;

İnsanları 'imtihan etmek' içindir. Zira Allah Teâlâ kullarını, dilediği zaman ve dilediği şekilde imtihan eder. Yani bir zaman bir şeyin yapılmasını emreder, sonra bu emrettiği şeyden nehyeder sonra başka bir şeyi emredebilir. Bu hikmetsiz davranmak anlamına gelmediği gibi, *bedâ* (önceden tasarlanmayan bir isteğin/iradenin aniden

⁷⁹ Lâmişî, age, s.99

⁸⁰ *Teyisiru't-Tahrir*, I/345

⁸¹ Semerkandî, A'lâüddîn (v.539), *Tuhfetü'l-Fuqahâ*, Beyrut,1405, I.b., I/263; Aynı müellif, *Mizân*, s.210-212

⁸² Zerkeşî, age, III/417

⁸³ Semerkandî, age,s.699

ortaya çıkması) anlamına da gelmez. Aksine O, olan ve olacak şeyleri ezelde bilen âlim, adalet ve hakla hükmeden hakîmdir... sözde ileri gitmekten Allâh'a sığınırım!...'84

3-Te'bîd(=ebediyyen) ifadesi bulunan emir ve hükümlerde nesh söz konusu olmaz.

Usulcülerin Cumhûruna göre, emir ve nehiylere belli bir 'vakit' ve 'te'bîd' kayıtları bitişse bile bu tür hükümlerde de nesh söz konusu olabilir. Bu görüş, Ebu Yüsr el-Pezdevi'nin de içinde bulunduğu bazı Hanefiler ile bazı Şâfiîler bu görüşte iken, Debûsî ve Mâtürîdî'nin de içinde bulunduğu bir grup Hanefî bilgine göre, Te'bîd (=ebediyyen) ifadesi bulunan emir ve hükümlerde nesh söz konusu olmaz. Çünkü Allâh teâlâ bize hükmünü 'ebedî (=süreklî olarak)' diye kayıtlayarak ifade etmiştir. Bu nedenle verilen hüküm belli bir vakitle sınırlandırılmaz. Mesela; '...onların şahitliklerini ebediyyen kabûl etmeyin!' (Nûr/4) âyetindeki hüküm böyledir.⁸⁵

4-Kur'ân'ın Sünnet'le neshi:

İmâm Mâtürîdî'ye göre, meleklerin âdem (as)'e secdesi, ibâdet anlamında bir secde olmayıp, tahiyye (selamlama) anlamında bir secdedir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) ; '...*Éğër (Allah'ın dışında) bir kimseye secde edilmesini isteseydim. Kadınların kocalarına secde etmelerini emrederdim.*' buyurarak, bu tür secdeyi neshederek yasaklamıştır. Dolayısıyla bu misal, Kur'ânın Sünnetle neshedilebileceğine delil teşkil eder.⁸⁶

5-Nassa ziyâde nesh sayılır mı?

Lâmişî'nin beyânına göre Iraklı Hanefî usulcülere göre, nassa sabit bir hükme yapılan ziyade nesh anlamına gelir. Ashâb-ı hadîs , İmâm Şâfiî, Ebû Ali Cübbâî ile oğlu Hâşim'e göre bu ziyade nesh anlamına gelmez. Mâtürîdî'ye göre ise, bu (nassa yapılan ziyâde) hem beyân, hem de nesh anlamına gelebilir. Ancak (konuyu), delilsiz olarak bunlardan birine hamletmek doğru değildir.⁸⁷

KIYAS

1-Kıyas'ın tanımı:

Mâtürîdî kıyas'ı; '*Adı zikredilen iki şeyden birinin hükmünün bir benzerini aralarındaki ortak illet nedeniyle-diğerinde de izhâr etmektir.*' Şeklinde tanımlar. Mâtürîdî'nin tanımında '*izhâr etmek*' ifadesini kullanır. Bunun nedeni, kıyas'ın işlevinin, önceden var olmayan bir hükmün ilk kez ortaya koymayı (isbat) değil, aslında var olan gizli bir hükmü ortaya çıkarmak olmasındandır. (izhâr)⁸⁸

⁸⁴ *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/246

⁸⁵ Buhârî, Abdilazîz (v.730), *Keşfü'l-Esrâr*, III/316; Zerkeşî, age, IV/80

⁸⁶ İbn Âbidîn, VI/383

⁸⁷ Lâmişî, s.175; Ayrıca bkz. Semerkandî, *Mizân*, s.725

⁸⁸ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III/491

2-İLLET

a-İllet'in tanımı:

Mâtürîdî'ye göre illet, 'Öyle bir ma'nâ'dır ki, O bulunduğu hükümün de onunla birlikte bulunması zorunludur.' (Zira illetle birlikte hükümün de bulunmasının zorunlu oluşu Allâh Teâla'nın vacip kılmasıyla. Bir başka deyişle Allah (cc) hükmü, bu mana (neden/gerekçe)dan dolayı vacip kılmıştır.)⁸⁹

b-İllet'in tahsîs'i:

Mâtürîdî, bir kısım usûlcülerin '*illetin varlığına rağmen hükmüm bulunmayışı durumu*' diye tanımladıkları '*nakz*' ile illetin '*tahsîs*' edilemeyeceğini söyler.⁹⁰ Lâmişî, İmâm Şafî'nin de aynı görüşte olduğunu, Mu'tezile, Iraklı Hanefî usûlcülerin tamamı ile Mâverâünehir yöresi bilginlerinden Debûsî'nin ise bunu caiz gördüklerini nakleder.⁹¹

c-Kıyastaki illet'te bulunması gerekli bazı şartlar:

Mâtürîdî'ye göre kıyas'ın sıhhat şartlarından biri de, nassta ki hükümün, ilgili nassta bulunan bir illetle sabit olmasıdır ki, bu anlamdaki bir vasfın fer' de bulunması nedeniyle aynı hükümün onda da sabit kılınması sağlansın. Iraklı usûlcüler ise, bunun şart olmadığını, dolayısıyla nassta belirtilen hükümün belli bir illet nedeniyle değil, bizzat nassın kendisiyle sabit olduğunu, asılda bulunan vasfın, sadece fer'deki hüküm için belirlenmiş (alem) olduğunu savunurlar. Bu görüş ayrılığını doğal sonucu olarak birinci görüşte olanlara göre, illet; ister, nass ve icma ile sınırlı (qâsır), isterse bu iki kaynaktan ferî konulara geçişli nitelikte (müteaddî) olsun bunlarla talilde bulunmak sahihtir. İkinci görüşü savunanlara göre ta'lil, sadece, illetin geçişli (müteaddî) olduğu durumlarda yapılır.⁹²

d-Kıyasta kullanılacak olan İlet'in 'müteaddî (=geçişken)' olması şartı:

A. el-Buhârî bu konuda şunları kaydeder.:

Usûlcülerin ittifakına göre, kıyasta kullanılacak olan İlet'in 'müteaddî (=geçişken)' olması şarttır. Nass ve icmâ' ile sabit olan 'kâsır(=geçişsiz)' illetin sıhhatinde de ittifak bulunmaktadır. İstinbat/ictihad yöntemiyle tesbit edilen kasır illetin sıhhatinde ise ihtilaf bulunmaktadır. (*Riba'nın haramlık illetinin iki nakitte – altın/gümmüş- semeniyet (para oluş) oluşu gibi.*)

Kerhi, Debûsî ile sonraki Hanefilerin çoğunluğu ve bazı Şâfîler, bu tür bir talili fasit bulurken, Şâfî, Ebul-Huseyn el-Basrî gibi kelamcılarla, Ahmed b. Hanbel,

⁸⁹ Semerkandî, age,s.580,581; Lâmişî, age. S.190,191

⁹⁰ Sââtî, Muzafferuddîn (v.694/), *Bedîu'n-Nizâm*, (nşr. G.M. es-Sülemî), Mekke,1418, II/597; Ayrıca bkz. (Şirâzî, *el-Lüma'*, II/881; Bâci, *İhkâmü'l-Füsûl*, s.654; Serahsî, age, II/204; İsnevî, *Nihâyetü's-Sül*, II/380; *Fevâtihu'r-Rahamût*, II/277)

⁹¹ Lâmişî, age,s.134; Ayrıca bkz. Semerkandî, age,s. 630,631

⁹² Semerkandî, age,s.636

Ebûbekir Baqillânî, Kadı Abdülcebbâr ile Ebû Mansûr el-Mâtürîdînin de içinde bulunduğu Semerkant bilginlerine göre bu çeşit bir ta'lîl, sahîhtir.⁹³

-BİZDEN ÖNCEKİLERİN ŞERİATİ (ŞER'U MEN QABLENÂ)

Lâmişî, önceki peygamberlerin şeriatlerinin biz müslümanları bağlayıp bağlamadığı hususunda şunları söyler;

'Başlarında İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin bulunduğu meşâyihimiz demiştir ki; Önceki ümmetlerin şeriatleri hakkında Kur'ân ve Sünnetle sâbit olan hükümler, hem peygamberimizi hem de bizi bağlar. Bu durumda sâbit hükümler, bizden öncekilerin şeriatî değil, bizim şeriatimiz olmuştur. Çünkü risâlet, bir kulun (peygamber), akıl sahipleriyle Allâh Teâlâ arasında *-kendilerine, aklen yetersiz kaldıkları iki cihana ilişkin maslahatlarını bildirmek amacıyla-* elçilik yapması anlamına gelir. Eğer öncekilerin şeriatî, (bizim değil de) öncekilerin şeriatî anlamında bizi de bağlayıcı olsaydı, o zaman peygamberimiz, Allâhın Rasûlü değil de, önceki ümmetlerin kendilerine gönderilmiş elçisi anlamına gelirdi ki bu, fasit bir (varsayımdır)! Allâhu a'lem!..⁹⁴ Hanefîlerin çoğunluğunun görüşü de bu merkezdedir. Nitekim kendisinden yapılan rivayete göre İmâm Muhammed (ra), su içme hakkındaki taksimî cevazına, Kur'ân da anlatılan⁹⁵ Sâlih (as) kıssası ile delil getirmiştir.⁹⁶

-SAHÂBÎ FETVALARININ BAĞLAYICILIĞI:

Semerkandî, bu hususu şöyle açıklar;

'Bu konuda İlk Hanefî İmâmılarından zahir bir rivayet bulunmamasına karşın, İmâm Ebû Hanîfe'nin *'Sahâbe eğer bir konuda icmâ' ederlerse, buna uyarız. Tâbiînden herhangi bir görüş gelirse, onlarla (ilmî olarak) çekişiriz.'* dediği nakledilmiştir. Bunu, kendisinin de tâbiînden biri olduğu için söylemiştir. Zira onun görüşü alınmadan (tabiî) icma(ı) gerçekleşemez. Ebû Saîd el-Berdeî'den yapılan rivayete göre O, Sahâbîlerin taklidini vacip görür, bu görüşler nedeniyle kıyasın terkedilmesi gerektiği savunurdu. Hocalarımızın çoğunluğu da bu görüştedir. Ebu'l-Hasen el-Kerhî, kıyasla bilinmeyecek konular dışında Sahâbîlerin taklidini reddetmiştir. Bazı hocalarımız, Sahâbî görüşleri, kıyasa muvafık olursa, o zaman taklîd edilebilir kanaatini taşılar. İmâm Şâfiî'den iki yönde görüş nakledilmiş, ancak onun takipçilerinden çoğu Sahâbînin taklidini reddetmişlerdir.

İmâm Mâtürîdî ise, eğer Sahâbî, fetva vermeye ehil olur, kendi akranlarının da söz konusu fetva konusunda farklı bir görüşleri de bulunmuyorsa, o zaman Sahâbînin taklidinin vacip olduğunu söylemiştir. Eğer diğer Sahâbîlerin, farklı görüşleri bulunuyorsa, o zaman bir kısım Sahâbînin görüşlerini almak zorunlu değildir.

⁹³ *Keşful-Esrâr*, III/568

⁹⁴ Lâmişî, age, s.160; Ayrıca bkz. Ahsiketî, age, 685.

⁹⁵ Suarâ, 155

⁹⁶ Semerkandî, *Mizân*, s. 469,470

Sahâbîlere ait farklı görüşler arasında-delile dayalı olarak- tercihte bulunmak gerekir. Sahîh olan da budur...⁹⁷

Sahâbî kavli ve rey'inin Sünnet'le ilişkisi

-Eğer bir Sahâbî 'şunu yapmakla emrolunduk!' veya 'şunu yapmaktan nehyolunduk!' şeklinde bir ifadede bulursa bu, bağlayıcı ifade eder mi?

Bu konuda Hanefî usulcüler ihtilaf etmişlerdir. Kerhî'ye göre bu ifadedeki hüküm, emri verenin Rasûlullâh (sav) olduğu sabit olmadıkça bağlayıcı olmaz. Çünkü emri veren, (Rasûlullâh'tan) başkası da olabilir. Dolayısıyla böyle bir ifade hucet olamaz. (Mâtürîdî'nin de içinde bulunduğu) diğer usûlcülerin tamamına göre böyle bir ifade bağlayıcı olup, Rasûlullâh (sav)'ın emrine hamledilmesi gerekir. Çünkü Sahâbî'nin bu ifade ile kastettiği şey, şer'in tebliği, hükmün öğretimidir. Bu nedenle bu tür ifadelerin, şer'in kendisinden sâdır olan kimsenin emri olarak yorumlanması zorunludur...⁹⁸

-İSTİSHÂB İLKESİ:

-Eşyada asıl olan nedir? (Eşyanın Şeriat gelmeden önceki durumu)

Şeriat gelmezden önce eşya (varlık/nesne) ibâha mı hazır mı üzeredir? Mâtürîdî bu konuda tevaqquf ederek şunları söyler;

'...Bu konu hakkında konuşmak boşunadır. Şer'(iat)siz hiçbir zaman dilimi yoktur. Âdem (as) ilk insan aynı zaman da ilk nebîdir. Mubah olan şeyler onun belirlemesiyle mubah kılınmış, yasak olan şeyler onun sözüyle yasaklanmıştır. Daha sonra onun misyonunu sürdüren bir nebî mutlaka varolagelmiştir...'⁹⁹

Mâtürîdî'ye göre; 'Hüküm verirken herhangi bir delil bulunmazsa, bu ilkeyle hüküm verilebilir. Ayrıca bu delilin kıyas nedeniyle terki caiz olmaz. Eğer hüküm şer'an sabit ise, zâhir olan -aksi sabit olmadıkça- bu hükmün devam ettiği kabul edilir. Çünkü bu hüküm, mutlaka bir dînî ve dünyevî bir maslahatla ilgilidir. Maslahatlar da kısa sürede değişiklik göstermezler.¹⁰⁰ Ayrıca şunu da ilave etmek gerekir; '*istishâb-hâl*', tartışma sırasında hasma karşı ileri sürülen bir delil niteliğindedir. Dolayısıyla her mükellefin, Kitap ve Sünnet'ten bir delil bulamadığında kıyasa başvurmadan önce bu delile başvurması gerekir.¹⁰¹ Semerkandî ve Lâmişî bu görüşü 'me'hazü's-şerâi'den naklederek dile getirirler.¹⁰²

⁹⁷ Semerkandî, *Mizan*, s.480-482

⁹⁸ Semerkandî, *age.*, s.446,447

⁹⁹ Esmendî, *Bezlü'n-Nazar*, (thk.M.Z.Abdilberr), Kahire,1992,Ib.,s.663

¹⁰⁰ Buhârî, *age*, III/665; Zerkeşî, *age*, VI/18

¹⁰¹ Lâmişî, *Kitâbün fi Usûli'l-Fıkh*, s.189; Buhârî, *age*, III/662

¹⁰² Semerkandî, *age*, s.660; Lâmişî, *age*, s.189 (*ve kâle.....el-Mâtürîdî fi Me'hazü's-Şerâi' innehu hucetun ale'l-Hasm...*)

HUKUK-SİYASET İLİŞKİSİ

Mâtürîdî, devlet başkanı olacak şahsın; müctehid, âdil, hükümleri helal ve haramı ayırdedecek biçimde bilen âlim olması, günah ve kötü davranışlardan uzak durması gerektiğini söylemiş, fakat bunların zorunlu şartlar olup-olmadığına değinmemiştir.¹⁰³

Kadı (hâkim) larda bulunması gereken şartlar:

İmâm Mâtürîdî'ye göre kâdı(hâkim)'nin âdil ve âlim olması gerekir. Kadı olacak kişide bu şartlar yoksa onun verdiği kararlara uymak zorunlu değildir. Bu hükümde bütün bilginler müttefiktir.¹⁰⁴

İCTİHAD

Müctehid ictihadında isabet etmek zorunda mıdır?

Hanefî usûl bilginlerinden Semerkandî (v.539/) ve Lâmişî el-Mâtürîdî (v.yak.5.yy sonları) konu hakkında birbirine yakın ifâdeler kullanarak şunları kaydederler;

‘Müctehidîn *akliyyât* konularında bazan (hakka) isabet, bazan da hata etmesi mümkündür. Bu konuda ittifak (icmâ') vardır. Mu'tezilî Ebu'l-Hasen el-Anberî (v.168/784) ise aklî konularda her müctehidin isabet ettiği görüşündedir.

Şer'î konularda müctehidin hakka isabeti konusunda ihtilaf söz konusudur. Eş'arîlerin çoğunluğu ile Mu'tezilî bilginleri tamamına göre müctehid herhalükârda musîbtir. Ehl-i Sünnet'e göre müctehid, şer'iyyât konularında bazan isabeti bazan da hatası etmesi mümkündür.

İctihadın bizzat kendisinde isabet etmek gerekli mi dir? Bu konuda görüş ayrılığı söz konusudur. Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre hakka isabet etmede hata eden müctehid, ictihâdın bizzat kendisinin de de hatâ etmiş sayılır. İçlerinde Ebu'l-Hasen er-Rüstüfî (v.345/956) nin de bulunduğu Semerkand bilginlerinden bir gruba göre müctehid, herhalükârda ictihâdında *-hakka isabet etsin etmesin-* isâbet etmiş sayılır. İmâm Ebû Hanîfe'den yapılan rivayete göre O; ‘Her müctehid isâbetlidir. Allâh katındaki hakk(gerçek durum) tektir.’ Bunun anlamı; müctehid (hakkı talep) hususunda isâbet etmiş, ancak (kendisinden istenen hakka isâbet) hususunda ise hata etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Lâmişî, *age*, s.151

¹⁰⁴ İbn Âbidîn, VII/55; V/460

¹⁰⁵ Lâmişî, *age*, s.201, 202; Benzer ifâdeler için bkz. Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s.752-754

SONUÇ YERİNE

İmam Matüridi'nin bilinmeyen, daha doğrusu az bilinen yönüne dikkat çekmek amacıyla kaleme aldığımız bu yazımızda şu sonuçlara işaret etmek istiyoruz.

1-Matüridi, İslam kültürüne dair kaleme alınmış bütün kaynak ve literatürlerde Sünnî kelim anlayışının iki büyük temsilcisinden biri olduğunun vurgulandığını görmekteyiz. Onun Kelam ilmine dair söylediklerinin yanı sıra aynı zamanda büyük bir İslam fakihî ve usulcüsü olduğunu belirtmemiz gerekir. Biz bile bu yazıyı kaleme almadan önceki onun hakkındaki düşüncelerimiz ile araştırmamız sonunda vardığımız sonuçlar arasında bir karşılaştırma yaptığımızda arada büyük bir fark olduğunu müşahade ettik.

2-Onun Kelamcılık yönünün daha popüler olması sebebiyle usul-ı fikh'a dair neler söylediğinin tesbiti amacıyla onun hem kendisinin hem de ondan sonraki erken dönemde kaleme alınan eserleri gözden geçirdik. Kelama dair eserlerinde de son derece önemli oranda usul bahislerine büyük bir incelik ve titizlikle değindiğini belirledik.

3-Onun usul'e dair görüşlerini gözden geçirdiğimizde, klasik Hanefî fıkıh ekolünün Maveraünnehir bölgesi usulcülerine ait temel usulî görüşlerinin yanı sıra, kendisine özgü görüşleri de bulunmaktadır. Bu husus, onun usul'de liberal düşünceye sahip bir bilgin olduğunun en açık göstergesi sayılabilir.

4-Hanefî fıkıh geleneğinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen, onun bu özgün ve otantik yönünü vurgulayacak biçimde hak ettiği ve olması gereken değerde maalesef ele alınmadığını görüyoruz. Bu tesbitimizin en önemli kanıtı, onun usul-ı fikh'a dair kaleme aldığı iki eserinin günümüze kadar orjinaliyle bize ulaştırılamamasıdır. Ona ait görüşler fıkıh usulü kitaplarının satır aralarında dağınık ve düzensiz bir biçimde yer almaktadır.

5-Matüridinin usule ilişkin görüşleri arasında 'genel' anlayışa bütünüyle ters düşecek biçimde marjinal yaklaşımlara rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

6-Onun görüşlerinin, kelâmî nitelikli görüşleriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür.

7-Matüridinin usule ilişkin görüşlerinin tesbiti amacıyla özellikle onun 'te'vîlât' adlı tefsirinin incelenerek taranmasında büyük fayda mülahaza ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- AHSİKETÎ, Muhammed, *el-Müntehab fî Usûli'l-Mezheb* (Hâfızuddîn Nesefî'nin şerhi ile birlikte), thk. Sâlim Öğüt, İstanbul 2003.
- AVDAYN, İbrahim-Avdayn, Seyyid, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, (ilk cildini nşr.) Kahire 1971.
- BEBEK, Âdil, *İmâm Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebâr'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri*, U.Ü.İ.F.Dergisi, Kelamda Bilgi Problemi Sempozyum'u tutanaklarından derleme), Bursa 2003.
- BUHÂRÎ, Abdilazîz, *Keşfü'l-Esrâr* (Şerhu usûli'l-Pezdevî), Beyrut 1994.
- CESSÂS, Ebubekr Râzî, *el-Füsûl fî'l-Usûl*, (nşr. Dr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Kuveyt 1994.
- DEBÛSÎ, Ebu Zeyd, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, (nşr. H. M. el-Meys), Beyrut 2001.
- DEBÛSÎ, Ebû Zeyd, *Te'sîsü'n-Nazar*, (nşr. Mustafa M. el-Qabbânî) İstanbul / Kahire ts.
- DEBÛSÎ, Ebu Zeyd, *Te'sîsü'n-Nazar*, (nşr: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye), Kahire ts.
- EMÎR PÂDİŞÂH, Teysîru't-Tahrîr, Beyrut ts.
- ESMENDÎ, *Bezlü'n-Nazar fî Usûli'l-Fıkh*, (thk. M. Z. Abdilberr), Kahire 1992.
- FENÂRÎ, Muhammed b. Hazma, *Füsûlü'l-Bedâi' fî Usûli's-Şerâi'*, İstanbul 1289
- HANEFÎ, İbrahim b. Ebû'l-Yemen, *Lisânü'l-Hukkâm*, Kahire 1973.
- HABBÂZÎ, Celâlüddîn, *el-Muğnî fî Usûli'l-Fıkh*, (thk. M.Mazhar Biqâ), Mekke 1402
- IŞIK, Kemal, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allâh ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara 1980
- İBN EMİRÎ'L-HÂC, *et-Tahbîr ve't-Takbîr* (Şerhu't-Tahrîr), Beyrut 1996.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn, *el-Bahru'r-Râiq*, Beyrut ts.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Beyrut 1386.
- İMÂMOĞLU, M. Râğıp, *İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'andaki Metodu*, Ankara 1991.
- KÂKÎ, Muhammed, *Câmiu'l-Esrâr fî Şerhi'l-Menâr*, (thk. F.el-Afğânî), Riyad / Mekke, 1997.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-Şerâi'*, (nşr. A. b. Yasin Derviş), Beyrut 1998.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfüzzunûn*, Bağdad ts.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dimaşk 1957
- KURAFÎ, Abdülkadir, *Tabaqâtü'l-Hanefiyye*, Karaçi, ts.

- LÂMIŞÎ, Ebussenâ, (v.yak.V.yy sonları), *et-Temhîd li Kavâidi't-Tevhîd*, (nşr. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1995
- LÜKNEVÎ, Abdülhayy, el-Fevâidü'l-Behiyye, (neşr. A.Zu'bi), Beyrut 1998.
- MACDONALD, D.B., 'Mâtürîdî', İ.A., MEB, VII/405.
- MÂTÜRÎDÎ, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (yazma) Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktb. Yazma no.40.
-----*Kitâbü't-Tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002.
-----*Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr.Fethullah Huleyf), İstanbul 1979.
- MERDÂVÎ (el-Hanbelî), Alâüddîn, *et-Tahbir Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, (nşr.A.b. M. el-Karnî), Riyad 2000.
- NESEFÎ, Ebul-Muîn, *Tebziratü'l-Edille*, (thk.Hüseyin Atay,) Ankara 1993.
-----, *Tebziratü'l-Edille*, (Nûr Claude Selâme neşri), Dimeşk 1993.
- ÖZCAN, Hanifi, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1993.
- ÖZEL, Ahmet, *Hanefî Fıkh Âlimleri*, Ankara 1990.
- PEKCAN, Ali, '*İslâm Hukuk Literatüründe Fıkhın Genel Kurallarına Dair İlk Risâle (Kerhî'nin (v.340) 'el-Usûl' adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi*', İslâmî Araş. Dergisi, cilt.16, Ankara (2003), s.293-307.
- PEKCAN, Ali, '*Usûlü's-Şâşi' (İlk Hanefî usûl eseri (!) olarak bilinen bu kitabın müellifi ve muhtevası üzerine bir değerlendirme' İslâm Hukuku Araştırmaları dergisi, s.2, yıl; 2003, s.267-273.*
- PEZDEVÎ, Fahrul-İslâm, *Kenzu'l-vüsûl ilâ Ma'rifet'l-Usûl*, (Şerhi Keşfü'l-Esrâr'la birlikte), (nşr. M. Mutasimbillah el-Bağdâdî), Beyrut 1994.
- SÂÂTÎ, Muzafferuddîn, *Bedîu'n-Nizâm*, (nşr. G.M. es-Sülemî), Mekke 1418
- SEMERKANDÎ, Alâüddîn, *Tuhfetü'l-Fuqahâ*, Beyrut 1405.
- SEMERKANDÎ, Alâüddîn, *Mizânü'l-Usûl fî Netâici'l-Uqûl*, (nşr. Dr. M. Zeki Abdülberri), Kahire 1997.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, (nşr.M. b. Uveyda), Beyrut 1996.
- SÜBKÎ, Tâcüddîn, *Cemu'l-Cevâmi'*, (Bennânî haşiyesiyle birlikte), Beyrut ts.
- SÜBKÎ, Tâcüddîn, *Rafu'l-hâcib an Muhtasari'l-Hâcib*, (nşr. A. M. Muavvad - A.A. Abdulmevcûd), Beyrut 1999.
- SÜBKÎ, Taqıyyuddîn, '*Ma'nâ qavli'l-İmâm el-Muttalibî 'izâ Sahha'l-hadîs fehuve Mezhebî'* (nşr.A.N.Biqâî), Beyrut 1993.
- ŞABAN, M. İsmail, *Usûlü'l-Fıkh (Târîhu(h)-Ricâlû(h))*, Mekke 1998.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-Fühûl*, Beyrut 1992
- TANCI, M. b.Tâvit, '*Ebû Mansûr el-Mâtürîdî*', A.Ü.İ.F.Dergisi, c.IV, s.1-2, Ankara 1951.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, İstanbul ts.
- TAŞKÖPRÜZÂDE, *Miftâhu's-seâde*, Beyrut ts.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn, *et-Telvîh ilâ Keşfi Haqâiqi't-Tenqîh*, (nşr. M.A.Derviş), Beyrut 1998.

TOPALOĞLU, Bekir, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2002.

YALTKAYA, M. Şerafettin; *'Türk Kelamcıları'*, Dâru'l-Fünûn İlâhiyât Fakültesi Mecmuası, sayı: 23. İstanbul 1932.

ZERKEŞÎ, Bedruddîn, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, (nşr. A. Ebû Ğudde - M.S.el-Aşkar), Katar ts.